

НАДБАННЯ ПОЛІЕТНІЧНОГО ЗАКАРПАТТЯ

Всеукраїнський перепис населення 2001 р. зафіксував проживання на Закарпатті 1254, 6 тис. чол. З цього числа українцями є 1010, 1 тис. чол. (80,5%), угорцями – 151,5 тис. чол. (12,1%), румунами – 32,1 тис. чол. (2,6%), росіянами – 31,0 тис. чол. (2,5%), циганами – 14,0 тис. чол. (1,1%), словаками – 5,6 тис. чол. (0,5%), німцями – 3,5 тис. чол. (0,3%), білорусами – 1,5 тис. чол. (0,1%), євреями – 565 чол. (0,04%) [9]. Якщо в сукупності українці, угорці та румуни краю складають 95,1% населення області, то дев'ять вищезазначених спільнот Закарпаття представляють 99,6% постійного населення. При такому підході можна вважати Закарпаття поліетнічним краєм. Однак, ще раз хочеться застерегти від надмірного перебільшення ЗМІ змісту тези про багатоетнічність області (проживання представників більше 40 або й 100 національностей).

Дослідження етнокультурних процесів на Закарпатті засвідчує можливість окремого аналізу поступу етнічної культури польської, чеської, білоруської, азербайджанської та вірменської національних меншин краю. Насамперед, через їхню організацію в рамках національно-культурних товариств, створення власних недільних шкіл, проведення національних свят та фестивалів. Крім цього надбанням поліетнічного краю слід вважати створення та активну діяльність першого в Україні Центру культур національних меншин Закарпаття.

Висвітлення цієї проблематики важливе з точки зору презентації важливих надбань поліетнічності на шляху до гармонізації громадянського суспільства. Окремі аспекти етнокультурного розвитку вищезазначених нечисельних спільнот краю окреслені в праці І.Миговича та М.Макари "Закарпатський соціум: етнологічний аспект". Автори звернули увагу на діяльність національно-культурних товариств, зафіксували етнокультурні реалії 90-х рр. [5, 34-37, 151-152]. Й.Соломон у окремій статті охарактеризував умови створення та основні напрямки та перспективи діяльності Центру культур національних меншин Закарпаття [19, 88-89].

В нашій невеликій публікації ми спробуємо на основі нових архівних документів та даних статистики доповнити наявний матеріал в науковій літературі, розширити предмет дослідження етнокультурних процесів на Закарпатті за умов незалежності. Отже, предметом цієї статті є висвітлення: етнокультурних процесів в середовищі поляків, чехів, білорусів, азербайджанців та вірмен краю; пошуків спільної діяльності національно-культурних товариств, діяльності Центру культур національних меншин Закарпаття.

1. *Польська* національна меншина в 2001 р. була представлена 518 представниками. В основному – це вихідці із Волині, Львівщини, Івано-

Франківщини та Житомирщини. Переважно – це професійні лікарі та вчителі, що направлялись на роботу та члени їх сімей [7]. Досягненням для нечисельної спільноти поляків було створення в 1995 р. обласного товариства польської культури. Його очолила Г.Вакарова, лікар обласної поліклініки. Товариство підтримувало стосунки із польською організацією "Вспольнота Польска", Федерацією польських організацій в Україні. Власне завдяки цій співпраці товариство мало можливість шоліта безкоштовно оздоровлювати дітей у таборах Польщі, направляти юнаків та дівчат з польських родин на навчання в ВНЗ Польщі. В 2001 р. там безкоштовно навчалось двоє ужгородців, які були забезпечені житлом, стипендією та пільгами на проїзд. А четверо ужгородців, разом із Т.Пулик, відвідували двотижневі підготовчі курси для абітурієнтів на базі Ягелонського університету в Кракові [3;7].

Крім культурно-освітніх товариств поляків проводило різнопланові медико-екологічні акції. Зокрема, започаткована діяльність медичної секції "Коло лікарске". Справжньою подією стало відкриття 23 жовтня 1999 р. на базі Ужгородської школи №15 польської недільної школи, яку очолила Т.Пулик. В 2001 р. вона мала 5 діючих класів, з яких 2 для дорослих. В цій школі учні відтворювали та засвоювали традиційну культуру поляків. Вивчення мови – головний напрям школи. Польські пісні, відтворення календарної обрядовості, вертепних дійств, дитячих ігр тощо сприяли формуванню етнічної свідомості поляків [1-2; 18]. В 2001 р. в школі навчалось 36 дорослих та 46 дітей; працювало 4 вчителі, 1 – з Польщі [11]. Крім активної діяльності польських медиків та вчителів краю, в березні 2001 р. було зареєстровано Закарпатський осередок Спілки польських учених України [10]. Це ще одна важлива сторінка етнокультурного буття поляків області.

Чеська національна група краю в 2001 р. нараховувала 320 чол. Проживає вона дисперсно, тому умови організації були вкрай несприятливі. Тільки в 1995 р. було створено Ужгородську спілку чеської культури імені Яна Амоса Коменського. Її очолила О.Буксар. Чеська спілка організувала вивчення чеської мови, випустила ряд чесько-руси́нських календарів. Вона активно підтримує контакти із громадськими організаціями Чеської республіки, Посольством Чехії в Україні. Спілка чеської культури була одним із організаторів збору коштів для спорудження в Ужгороді пам'ятника Т.Масарикові [8].

Білоруси краю, хоч і представлені більш чисельно (2001 р. – 1540 чол.) через мовну російську та українську асиміляцію не проявляли етнокультурної активності. Тільки в кінці 1999 р. було створене обласне товариство білорусів "Сябры". Його головою став А.Донець [6, 57]. Його фіксоване членство (3 тис. чол.) – доволі завишене. Декларуючи мету захисту та розвитку культурної та духовної спадщини білорусів, товариство не проявило активності в етнокультурному житті краю.

В 2001 р. азербайджанців в краї нараховувалось 231 чол. Організація азербайджанської спільноти відбулась в рамках створеної в 2000 р. регіональної організації Конгресу Азербайджанців України. Її головою став З.Геюшев. Кількість членів організації всього 50 чол. [6, 58]. Товариство брало участь у спільних акціях національних меншин краю, презентуючи власну програму.

Вірмени краю в 2001 р. склали 490 чол. Вже 1996 р. вірмени організувались в товариство вірменської культури Закарпаття "Арарат". Його очолив С.Нікогосян [6, 56]. Протягом своєї діяльності товариство зробило чимало справ для вірменської спільноти. Представники організації були постійними ініціаторами концертів, літературних та художніх вечорів, виставок вірменської тематики. За сприяння "Арарату" відзнято документальні фільми "Візьму твій біль на себе", "Молитва каміння", "Україна – рідний край". Товариство видало книгу на честь художниці М.Балог під назвою "Зажгите свечи" [5, 152]. В жовтні 1999 р. товариством "Арарат" на базі Ужгородської школи №8 була відкрита вірменська недільна школа. Як твердить керівник школи Р.Варданян, на початку навчального року школу відвідувало 27 учнів, згодом число збільшилось до 37. Завдяки ентузіазмові батьків було розмножено буквар, передруковані пісенник та карти з історії та географії Вірменії [4]. Ці кроки товариства оптимізують етнокультурне життя вірменської спільноти в умовах іноетнічного середовища, виховують етнічні цінності та пріоритети молодого покоління.

2. Питання пошуків та координації спільної діяльності громадських організацій українців та етнічнонаціональних меншин виникло в умовах загострення етнополітичної ситуації на Закарпатті в 1991-1992 рр. Через протиріччя в громадській думці із приводу домагання самоврядного статусу краю виникли різнополярні табори. Ми звертали увагу у наших публікаціях про діяльність Демократичної ліги національностей Закарпаття (жовтень 1991 – січень 1993 р.) та УНРЗ (із початку 1992 р.). Якщо до першої входили русинське товариство і національно-культурні товариства меншин краю, то до складу УНРЗ – націонал-патріотичні українські громадські організації ("Просвіта", "Меморіал", Союз жінок-українок, осередок Демократичної партії та ін.).

Із вшухненням дебатів щодо самоврядності в кінці 1993 р. було створено "Круглий стіл національностей Закарпаття". До нього ввійшли Товариство словаків Закарпаття ім. Л.Штура, "Матица словенска" на Закарпатті, Обшество подкарпатських русинів, товариство єврейської культури, культурно-освітнє товариство ім.О.Духновича. Як зауважили І.Мигнович та М.Макара, із дробленням товариств, відлучкування нових "зі своїми статутами, керівництвом, зв'язками, можливостями, що привело до припинення діяльності "Круглого столу" [5, 138].

З часом спільна діяльність національно-культурних товариств була врегульована. Насамперед, завдяки створенню в жовтні 1999 р. першого в Україні Центру культур національних меншин Закарпаття [15-16]. У "Положенні про Центр культур національних меншин Закарпаття у м.Ужгороді" зафіксовано, що він "...є державним культурно-інформаційним, організаційно-методичним та консультативним закладом, діяльність якого спрямована на реалізацію державної політики у сфері задоволення етнокультурних потреб національних меншин, відродження, збереження і розвитку в області їхніх культур, мов, звичаїв та традицій" [12]. До складу координаційної ради Центру ввійшли голова ради М.Черепаня, заступники П.Рак і Е.Ландовський, секретар Й.Соломон. Членами ради були обрані 30 чол. Це – голови національно-культурних об'єднань І.Орос, М.Товт, І.Турияня, М.Макара, Й.Гайніш, Й.Горват, Г.Вакарова та ін. [17].

Центр презентував для проведення конференцій, зустрічей, форумів зал на 40 місць та актовий зал на 400 місць. Тут проходили важливі зібрання: зустріч парламентарів Словаччини та України з головами національно-культурних товариств словаків (3 травня 2001 р.); зустріч керівництв угорських, словацьких, ромських, русинських товариств із представником Шведської Академії наук (7 травня 2001 р.); зустріч єврейської релігійної громади із журналістами з Ізраїлю (8 вересня 2001 р.); зустріч голови Закарпатської ОДА із головами національно-культурних товариств та засідання координаційної ради Центру (3 липня 2001 р.) прес-конференція благодійної організації "Хесед Шпіра" (16 вересня 2001 р.) і т.д. [13]. Проводилась також робота по укомплектуванню бібліотеки, інформаційно-аналітичного та методичного кабінетів. Вже на початок 2001 р. було укомплектовано біля 1,5 тис. примірників літератури [19, 88].

Крім цієї важливої функції Центр проводив семінари-практикуми з директорами, вчителями недільних шкіл національних меншин краю. Протягом вересня 2000 – травня 2001р. було здійснено проект "Кордоні єднання", в рамках якого було проведено міжнародну науково-практичну конференцію, видано матеріали учасників конференції із Словаччини, Польщі, Румунії, Угорщини. Центр організував участь голів товариств національних меншин Карпатського Єврорегіону, що проходив у м.Нірєдьгаза (Угорщина) у вересні 2001 р. Вже в 2001 р. Центр разом із Міжнародною Радою спілок національних меншин Карпатського Єврорегіону працював над проектом "Віртуальна фольклорна галерея національних меншин Карпатського Єврорегіону" [14]. Отже, відповідна координація зусиль національно-культурних товариств має потенціал для подальшого розвитку та вдосконалення.

З огляду на вищенаведений матеріал, можемо констатувати, що творення недільних шкіл, успіхи на ниві професійної культури, зв'язки із мовними батьківщинами сприяли етнокультурному ренесансу поляків,

чехів, білорусів, азербайджанців та вірмен краю. На наше переконання, поряд із утвердженням національної української ідеї на Закарпатті протягом досліджуваного періоду фактично побудована модель громадянського суспільства через вагому презентацію національно-культурних організацій меншин. Створення рідномовної системи освіти, чисельних культурно-мистецьких заходів етнонаціонального змісту сприяло формуванню іміджу Закарпаття, де проходили чисельні фестивалі, конкурси, зустрічей єднання тощо. Ці показники високо оцінено й на міжнародному рівні. Найбільш вагоме значення в цьому аспекті має Центр культур національних меншин Закарпаття, діяльність якого оптимізувала пошуки спільної діяльності національно-культурних товариств краю.

Безперечно, наш невеликий екскурс засвідчує можливість подальших студій проблематики діяльності культурно-громадських організацій нечисельних національних груп області. Власне в такому аспекті й слід розглядати поступ поліетнічного Закарпаття.

1. Буксар І.О. З досвіду роботи польської недільної школи м.Ужгорода // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – № 3. – Ужгород, 2000. – С. 146-148.

2. Буксар І.О. Польська недільна школа в Ужгороді // Матеріали семінару-практикуму керівників недільних шкіл національних меншин Закарпаття. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2000. – С. 21-24.

3. Булина Т. Чи легко живеться нині нашим студентам у Польщі? // Соціал – демократ. – 2001. – 19 травня. – С. 14.

4. Варданян Р. Тези виступу (Ужгородська вірменська недільна школа) // Матеріали семінару-практикуму керівників недільних шкіл національних меншин Закарпаття. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2000. – С. 35-36.

5. Мигович І.І., Макара М.П. Закарпатський соціум: етнологічний аспект. – Ужгород: Патент, 2000. – 160 с.

6. Мірзяєва С.І. Національно-культурні товариства Закарпатської області = National cultural associations of Transcarpatian region / Національний інститут стратегічних досліджень. Закарпатський філіал. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001. – 164 с.

7. Поточний архів відділу у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. Дані про польську меншину Закарпаття (1.01.01).

8. Поточний архів відділу у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. Дані про чеську меншину Закарпаття (1.01.01).

9. Поточний архів Закарпатського обласного управління статистики. Розподіл населення за національністю та рідною мовою за даними перепису 2001 року. Закарпатська область. Все населення. Таблиця 5.1. Постійне населення. Абсолютні дані.

10. Поточний архів Закарпатського обласного управління юстиції. Список громадських організацій національних меншин України, легалізованих Закарпатським обласним управлінням юстиції. Закарпатський осередок Спілки польських учених України. 05.03.2001.

11. Поточний архів управління освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації. Дані про польськомовну освіту Закарпатської області (2001 р.).

12. Поточний архів Центру культур національних меншин Закарпаття. "Положення про Центр культур національних меншин Закарпаття у м.Ужгороді".

13. Поточний архів Центру культур національних меншин Закарпаття. Книга обліку замовлень конференцзалу Центру культур національних меншин Закарпаття (2000-2001 рр.).

14. Поточний архів Центру культур національних меншин Закарпаття. Лист директора Центру Й.М. Соломона Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини п.Карпановій Н.І. від 28.11.2001 № 30 "Про Центр культур національних меншин Закарпаття".

15. Поточний архів Центру культур національних меншин Закарпаття. Розпорядження від 11.10.99 № 24 "Про утворення Центру культур національних меншин Закарпаття".

16. Поточний архів Центру культур національних меншин Закарпаття. Розпорядження від 17.02.2000 № 5 "Про внесення змін до розпорядження голови облдержадміністрації та голови обласної ради від 11.10.99 № 24 "Про утворення Центру культур національних меншин Закарпаття".

17. Поточний архів Центру культур національних меншин Закарпаття. Розпорядження голови Закарпатської облдержадміністрації від 18.10.99 № 549 344. "Про координаційну раду Центру культур національних меншин Закарпаття".

18. Пулик Т.О. Урок традиції в польській школі // Матеріали семінару-практикуму керівників недільних шкіл національних меншин Закарпаття. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2000. – С. 25-26.

19. Соломон Й.М. Центр культур національних меншин Закарпаття: здобутки, перспективи // Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення: Матеріали науково-практичної конференції / Під загальною редакцією П.В. Токаря. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2001. – С. 88-90.

АННОТАЦИЯ

ЗАН М. ДОСТИЖЕНИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО ЗАКАРПАТЬЯ

В статье автор анализирует отдельные аспекты этнокультурного развития поляков, чехов, белоруссов, азербайджанцев и армян Закарпатья в условиях государственной независимости Украины. Акцентируется внимание на деятельности Центра культур национальных меньшинств Закарпатья.

SUMMARY

ZAN M. THE ACHIEVEMENTS OF THE MULTINATIONAL TRANSCARPATIA REGION

In the article the author has analyzed some aspects of ethnocultural development of Poles, Czechs, Byelorussians, Azerbaijanians and Armenians of Transcarpatia in conditions of independence of Ukraine. The emphasis is given to activity of the Center of culture of national minorities of Transcarpatia.